

Robert Murray Davis

Knjige v digitalni dobi

Digitalna doba je že doslej močno vplivala na trgovino in družbene ustanove. Klasične videoteke je spravila v stečaj, izposojevalne verige, ki so doslej poslovale po pošti, so se preselile na splet. Ameriška pošta zaradi takih selitev tone vedno globlje v rdeče številke in zaradi elektronske pošte se njene težave le še stopnjujejo. Nekateri trdijo, da bo tudi založniška industrija utrpela katastrofalne posledice in da bodo tiskane publikacije celo izginile.

Vsekakor se nekaj dogaja. Celo bežen pregled gradiva o tiskani besedi v primerjavi z elektronsko kaže na popolno nesoglasje o tem, kdaj bo ta postopek končan in ali bo res šlo tako daleč. Zaradi negotovosti je morda najbolje, če si položaj – ali bolje položaje – ogledamo, kajti različne vrste objav prinašajo različne izzive in možnosti.

Nimam se za velikega izvedenca. Sorodnik, ki dela pri Microsoftu, me je okrcal, da sem tehnološki kmet. Ve, da imam hitro spletno povezavo in znam uporabljati elektronsko pošto in brskalnike, toda po njegovem mnenju je to nekaj takega, kot bi uporabljal leseno motiko, medtem ko se on vozi v zaprti klimatizirani kabini na strehi najnovejšega modela traktorja. Vendar sem pred leti na vprašanje “Ali bo splet slabo vplival na pisanje?” pametno odgovoril: “Ne, zaboga!” Rešil me je dolgih ur brskanja po zaprašenih kupih v knjižnicah, ker ne stanujem več tristo metrov od dobre univerzitetne knjižnice, pa mi je prihranil na stotine neprijetnih napak in vrzeli. Pri pisanju osnutka za ta članek sem ga najbrž uporabil več desetkrat, če ne celo več stokrat.

Kakor koli že, več kot sedemdeset let se že ukvarjam s tiskanim gradivom kot bralec, dobrega pol stoletja tudi kot pisec. Zato se mi vsaj malo sanja, kaj od trenutnega sistema je morda koristno, kako se staro in novo lahko dopolnjujeta in kako je elektronske medije mogoče izkoristiti. Govorim po načelu, če se nečesa lahko domislim celo jaz, bo to gotovo kdo znal uporabiti.

Začel bom s knjigami, s katerimi smo številni najtesneje povezani. Jasno je, da elektronski bralniki postajajo cenejši in bolj mnogostranski ter da priljubljenost elektronskih knjig raste, zato pri Amazonu zdaj trdijo, da prodajo več elektronskih knjig kot tiskanih. Prehod od vlitih črk na digitalne je pospešil in olajšal razvoj nove tehnologije, večina elektronskih knjig pa ima do tiska parazitski odnos, ki po nekaterih znamenjih postaja obojestranski.

Obstajajo očitni dokazi v prid elektronskih knjig. Bralci jih s pomočjo brezžične povezave ali drugih tehnologij lahko dobijo skoraj v trenutku, kot bi mignil so pri knjigotržcu in si gradivo prenesejo s spleta. V majhne elektronske bralnike je mogoče spraviti 3500 knjig ali več ter pri tem prihraniti denar, prostor in varovati okolje. Bralci imajo takojšen dostop do razlag besed, z iskalnikom pa celo priročno in takojšnjo primerjavo celotne knjižnice, lahko si tudi delajo zapiske in jih shranjujejo.

Za ljubiteljskega bralca so to čudovite lastnosti in tudi za takšnega, ki ga je Virginia Woolf poimenovala "navadni bralec" (ki je vse prej kot navaden), ki se intenzivno, vendar ne poklicno zanima za intelektualne in kulturne zadeve. Potem imamo tudi učbenike, čeprav bi imel vsakdo z dolgoletnimi izkušnjami pri poučevanju pomisleke glede zanimanja študentov za intelektualne in kulturne zadeve. Cene učbenikov so že dolgo škandalozno visoke, ne toliko prvotni stroški, čeprav so že ti dovolj kritični, temveč večno nove izdaje, ne da bi za to našli kak drug izgovor kot zatiranje trga rabljenih knjig. Neka moja prijateljica je imela od tega koristi, vendar je tudi tarnala, ker je njen učbenik za popravne – povedali so mi, da jih moram imenovati "osnovne" – tečaje v prvem letniku angleščine doživljal vedno nove predelave. Študentje zaradi starega gradiva ne bi bili nič bolj neumni, zaradi novega pa tudi ne bodo pametnejši. Elektronske izdaje bodo morda zmanjšale skušnjave po vedno novih predelavah, čeprav to še zdaleč ni nujno, kajti založnikovi stroški bodo manjši in čas za pripravo novega gradiva krajši.

Nekatere knjige bodo zaradi elektronskih izdaj na boljšem, morda tako v klasični kot v elektronski obliki. Govorim o knjigah, ki imajo iz različnih vzrokov nujno omejeno število bralcev. Texture Press, eden mojih založnikov, na primer, je izdal dve zbirki mojih pesmi, obe v elektronski obliki, eno z možnostjo tiska po naročilu, drugo le elektronsko. V drugi so bile ilustracije: za omejeno naklado bi bilo to predrago. Obe bi imeli zelo omejeno število bralcev, če bi sploh izšli. Spomnim se pripombe nekega kolega, pesnika z veliko daljšim stažem od mojega, ki je na vprašanje, ali je pametno izbrati zelo majhno založbo, rekel: "Dobra izbira je vsaka založba, ki bo objavila tvoje pesmi."

Dvojna objava bi bila primerna za prevode. Sredi Ljubljane je zelo dober primer tega. Društvo slovenskih pisateljev objavlja prevode proznih in pesniških del, ki posameznim pisateljem in nacionalni književnosti omogočajo večjo prepoznavnost. Za nekatere take izdaje sem napisal ocene za ameriško revijo *World Literature Today* (*Svetovna književnost danes*). Toda vsak, ki bi oceno prebral in bi želel knjigo kupiti, bi moral ponjo v Slovenijo, kot sem moral iti jaz, če sem sploh hotel priti do recenzijskega izvoda. Vedno rad pridem sem, toda večina bralcev tega ne more storiti niti enkrat. Ne bi stalo veliko, da bi te prevode dali na spletno stran; izguba dohodka bi bila zanemarljiva ali je sploh ne bi bilo in slovensko pisanje bi doseglo več bralcev.

Nekateri dokazi seveda ne gredo v škodo elektronskim knjigam, temveč nasprotujejo pretirani hvali njihovih odlik. Govorim predvsem kot znanstvenik. Najbrž nimam 3500 knjig, vendar jih imam veliko, nobene v elektronski obliki in je bržkone tudi ne bom imel, in večino teh knjig potrebujem pri delu. Nekatera besedila so dostopna v elektronski obliki, toda kako naj v zaprtem sistemu citiraš elektronsko knjigo? Namen citiranja je bralcu omogočiti, da preveri, ali v viru res piše natančno tako, kot je avtor zapisal. Pri kindlu ali nooku je to vprašljivo, pri besedilih iz Projekta Gutenberg ali drugih odlagališč ni problematično, medtem ko je pri spletnih virih veliko prikladneje in koristneje, če navedeš le elektronsko povezavo. (Lahko se vprašamo, kaj bo s tistimi, ki nimajo dostopa do spleta. Na misel mi prideta dva odgovora. Kaj bo s tistimi, ki nimajo dostopa do knjižnice ali katerih knjižnica nima tega vira? Drugi odgovor je, kot bi rekel moj jezuitski profesor etike – ali James Joyce: “Tu govorimo o normalnih okoliščinah.”)

Z vprašanjem navajanja je povezano tudi vprašanje izvora besedil in njihove točnosti, na primer kdo jih je prepisal in po kakšnih navodilih. Za večino bralcev to ne bi bil problem, a znanstveniki se zavedamo napak in velikega števila različic besedil in to je problem. Peter Schillingsburg graja besedila Projekta Gutenberg, češ da “niso dovolj temeljito pregledana, imajo neprimerno označeno obliko črk in strani, prihajajo pa od kdove kod ...”¹ Druga prednost tiskanih knjig je, da jih je lažje znova brati, kar pomeni, da lahko listamo naprej in nazaj, preverimo vzorce, protislovja in druge zanimive podobnosti in nepravilnosti. Na elektronskih bralnikih je to okorneje, toda morda mi primanjkuje znanja, ki bi mi ta postopek olajšalo. To je povezano z vprašanjem lenobe: vaje sem tiskanih knjig,

---

¹ Peter Schillingsburg: *Znanstveno urejanje v računalniški dobi: Teorija in praksa*, 3. izdaja (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996), str. 161.

zaradi izkušenj z mikrofili in mikrofiši pa sem nezaupljiv do vseh medijev, ki zahtevajo kakršne koli nadležnejše električne naprave od bralne svetilke.

Sam imam le en pridržek. Amazonovi kindli, vsaj nekateri modeli, kliknejo vsakokrat, ko gre bralec na novo stran. Moja partnerka rada bere v postelji, medtem ko bi jaz rad spal, in ta zvok, ki se zasliši v neenakomernih razmikih, je kot kitajsko mučenje z vodo. Še resnejši pridržek je, da imajo elektronski bralniki morda vzporednico v filmu. "Naravnost na video" v Združenih državah pomeni, da je film zanič in ga ne morejo vrteti v nobenem kinematografu. Bi "naravnost na kindle" lahko imelo enak pomen? Ali pa sta primera tako različna, da ni mogoče najti vzporednic?

Časopisi so nekaj drugega. Še naprej berem jutranji časopis, a hitreje kot prej, ker sem novice in nekaj komentarjev videl že na spletu, čeprav si vsakokrat, ko začnem verjeti v pelagijanski pogled na človeško naravo, ogledam elektronske odzive, od popolnoma bedastih do neobveščenih, na prispevke v elektronski različici. Tu je več vsekakor manj. Pri spletnih različicah ponavljanje ni velika ovira, razen pri gradivu, ki zahteva zapleteno dokazovanje ali nadrobno razčlemba. Navajanje in preverjanje je še preprostejše po spletnih povezavah kot na papirju.

Problem pri knjigah in še bolj pri časopisih je vprašanje prostora za skladiščenje. Knjižničarji so bili pred nekaj leti tarča kritik, ker so časopise pošiljali na odpad ali v recikliranje, češ da zavzamejo preveč prostora in so zelo malo v uporabi. Odgovor je bil: "Ali vam ni jasno, kaj je skladišče?" Ne spominjam se, ali so vsebino shranili na mikrofilih (slabo) ali v digitalni obliki (še kar dobro iz očitnih razlogov – iskanje in kopiranje je bilo v tem primeru lažje kot pri izvorni obliki).

Časopisi in revije ostanejo na policah, ker so kot vir podatkov in vedenja koristni za zgodovinarje. Enako bi z malce nejevolje lahko rekli za akademske in znanstvene revije. Število bralcev takega gradiva je zelo majhno, delno zato, ker v številnih knjižnicah ne krožijo, temveč so v rabi le na spletu. Vendar jih počasi izpodrivajo druge oblike, znanstvene članke na primer zato, ker so zaradi novih in spremenjenih izsledkov zastareli. Za stare izvode akademskih revij s področja humanistike ni zanimanja, ker se kritiška in teoretska moda spreminjata, ker je obseg drugotnega gradiva nezaslišano velik ali ker so akademiki leni; poznam, na primer, primer, ko se avtor ni zmenil za poglobitni vir za kritiško dokazovanje samo zato, ker v njegovem oxfordskem kolidžu tiste knjige niso imeli, čeprav bi jo lahko našel v bližnji Bodleyjevi knjižnici.

Z revijami iz preteklih obdobij imamo še en problem. Kadar so zmanjšali proračun, so izginili celi letniki neke naklade. Če si iskal po knjižničnih

polica, si opazil vrzeli ponavljajočih se sušnih dob, podobne letnicam v drevesnih deblih, kajti revije, zlasti znanstvene, so grozljivo drage. Nekoč sem bil v univerzitetni komisiji, ki naj bi preučila metode zmanjševanja stroškov revije za določen odstotek. Ko sem si ogledal izpis naslovov in cen, sem našel rešitev: ukinimo oddelek za kemijo.

O mojem predlogu nismo razpravljali ali ga dali v zapisnik, toda kot številne nesmiselne pripombe je vseboval resno poanto. Naročnina na znanstvene revije, med katerimi številne zaradi dobička izdajajo komercialni založniki in ne znanstvene ustanove, je več kot tisoč dolarjev, poleg tega tudi avtorjem zaračunavajo strani. Z elektronskimi izdajami bi lahko znižali proizvodne stroške in v nekaterih primerih sploh obšli založnike.

Razen naročnine obstajajo tudi drugi stroški. Jennifer K. Sweeney je v prispevku "Primerjava stroškov in koristi tiskanih in elektronskih revij v univerzitetni knjižnici: Poročilo o napredovanju" (<http://www.libqual.org/documents/admin/sweeney.pdf>) poudarila, da "tiskane revije povzročajo stroške za police, tisk, vezavo in urejanje, elektronske revije pa ne". Četudi elektronske revije ne bi bile cenejše od tiskanih, in marsikatera je, je prostor v vseh knjižnicah hud problem.

Zato pa je pri elektronskih revijah, tako v znanosti kot drugje, pereče vprašanje verodostojnost, ki jo podpira, če že ne zagotavlja, sistem ocen strokovnjakov z istega področja. Ta je poceni, ker pisanje ocen vsaj na področju humanistike sodi k poklicnim zadolžitvam. Predstojniki oddelkov in dekani nejevoljno gledajo na objave v revijah, če nimajo strokovnih ocen ali če te niso stroge. Elektronske revije pa so lahko ravno tako stroge kot tiskane. Nekateri izhajajo v obeh različicah.

Nekaterim revijam prehod na elektronsko izdajo prinaša celo vrsto koristi. Droben primer *Evelyn Waugh Newsletter* (*Glasila o Evelynu Waughu*) – pozneje so dodali *and Studies (in študije)* – je koristen, ker sem pri glasilu sodeloval od začetka leta 1967, potem ko je bil Waugh že mrtev in uredniki varni pred njegovim prezirom. Ustanovil ga je pokojni profesor Paul A. Doyle in imel je le zametek uredniškega odbora, v katerem sem bil najbrž najmlajši član. Paul je dal vsebino natipkati in kopirati – enostransko, na standardnem ameriškem pisarniškem papirju velikosti 21,59 x 27,94 cm –, nekdo pa je liste spel in kakih 200 izvodov odnesel na pošto. Vsa leta sem ga pregovarjal, naj zmanjša stroške in da kopirati obojestransko, vendar ni privolil, ker je bil prepričan, da bo težje berljivo.

Pozneje sem ga silil, naj najame cenejšega tiskarja. Spet ne. Občasno je potarnal nad ceno, ker so knjižnice odpovedovale naročila ali, kot je trdil, mu je vsaka moja knjižna ocena odnesla enega naročnika. Ker je

bila naročnina sprva en dolar na leto za tri številke, po dvaintridesetih številkah pa se je povzpela na osem dolarjev, sumim, da so druge knjižnice ravnale enako kot občasno moja: odpovedale povprečno drago revijo, kar je bilo zelo koristno za moj angleški oddelek in ponavljajoča se obdobja varčevanja. Čim bolj se je Paul staral, tem bolj je tarnal, kako težko je nositi revije na pošto. Predlagal sem elektronsko različico, sicer zelo previdno, ker nisem bil prepričan, ali res zaupa pisalnim strojem in ne bi raje videl, da bi revijo prepisovali z gosjim peresom, sedeč na visokem dickensovskem stolu. Nazadnje si je poiskal naslednika, vendar se je do leta 1998 večina članov uredniškega odbora bližala upokojitvi ali pa so bili že v pokoju, zato je po dvaintridesetih letih začasno prekinil izdajanje revije, naslednjih dvanajst let pa je po svoji izbiri živel kot urednik v izgnanstvu.

Potem je leta 2002 mlajši univerzitetni profesor John Howard Wilson nadaljeval izdajanje revije na spletni strani. Kakim 210 ljudem pošilja elektronska obvestila o novih številkah, tiskane izdaje pa na tri prodajna mesta. Naročnine ni. Vse strokovne ocene in drugo dopisovanje poteka po elektronski pošti, prostor na spletu zagotavlja njegova univerza. Vse kaže, da je edini strošek poštnina za ogleadne kopije knjig, a tudi tega bi se dalo zmanjšati, če bi tiskarne izvode pošiljali neposredno ocenjevalcem, kot to počno pri reviji *Southwestern American Literature* (*Književnost ameriškega jugozahoda*) in morda še kje.

Bralcev teoretično morda ni veliko več kot v Doylovem času, vendar je revija zaradi Googla in drugih spletnih brskalnikov dostopnejša veliko širšemu krogu, kot je lahko bila, dokler jo je urejal Paul. Poleg tega je David Cliffe, Anglež, ki ga očitno odlikuje enaka mera dobre volje kot energije, preslikal in dal na voljo prvih deset zvezkov glasila. Vse kaže, da bodo vse tiskane številke za plačilo na voljo na komercialni spletni strani.

Za take revije je to očitno idealna rešitev. Medtem ko vsebina ni povsod vezana na čas, so nekateri prispevki komaj na višji ravni kot pisma občudovalcev, številni članki vsebujejo dragocene razčlembe, večinoma pa niso niti tako dolgi niti tako poglobljeni kot v tehtnejših revijah. Vseeno ni nobenega razloga, da akademske revije, ki so obravnavale številne probleme profesorja Doylea, ne bi doživele enake usode. Številne so jo. Prav tako tudi nekateri založniki in akademske monografije. Pred desetimi leti je Timothy McGettigan v prispevku "Kamor si šolniki ne upajo: Neprožnost akademskih elektronskih publikacij" pozval k širši uporabi nove tehnologije in zavrnil strah za akademsko integriteto, češ da "elektronsko založništvo še zdaleč ni povzročilo njenega propada, temveč je okrepilo in posodobilo postopke strokovnega ocenjevanja" (Harnad, 1997, 1998/2000; Willensky, 2000). Hotel je povedati, da je elektronsko

založništvo omogočilo razvoj postopkov po tem, ko so strokovne ocene že napisane, kajti v njih pridemo do podatkov za ocenjevanje ne le bralstva in citatov, temveč celo količine časa, ki ga bralci posvetijo brskanju po pogosto navedenih člankih (Sosteric, 1996c, 1999c). Tako ni bistvenih nasprotij med “uradnimi” in elektronskimi strokovnimi izdajami (http://radicalpedagogy.icaap.org/content/issue3_2/editorial.html). Še zlasti je vznemirljiva možnost, da bi bilo gradivo še naprej v obtoku, namesto v skladišču.

Toda če bi smel izbirati med tiskano in elektronsko izdajo svojih člankov, bi izbral možnost, ki bi lahko dosegla več bralcev. Ena od revij, za katere pišem ocene, svojim avtorjem omogoči izbiro – tiskana in elektronska verzija sta različni – in jaz vedno izberem elektronsko objavo, kajti tako vsaj lahko pošljem povezavo ljudem, ki jih tematika morda zanima.

Toda celo ta različica – kot tiste, ki si jih predstavlja McGettigan – je očitno vezana na obliko tiskane knjige. Postopki po objavi strokovnih ocen res omogočajo razčlenjevanje in spreminjanje gradiva v člankih, toda to spominja na pisma uredniku. McGettigan si očitno ne more misliti, da bi uporabljali drugačno tehnologijo. Celo *Daily Oklahoman* (*Oklahomski dnevnik*), ki so ga v *Columbia Journalism Review* (*Kolumbijski novinarski reviji*) poimenovali najslabši ameriški časopis (če mi ne verjamete, preverite v Googlu), članke opremi ne le s slikami, temveč tudi z video posnetki in ne povsem naključnimi vidnimi in slišnimi reklamami, zato so njegovi reporterji in kolumnisti postali pravi medijski zvezdniki. Časopis je seveda povezan s televizijsko hišo, toda take tehnologije ni preveč težko uporabljati. *The New Yorker* (*Newyorčan*) nekatere članke opremlja z naslovom URL (enolični krajevnik vira) strani in tam najdeš razprave, ilustracije ali možnost za nadaljnje stike z avtorjem. Vse kaže, da se bodo take možnosti še krepile.

Elektronske knjige se bodo morda posluževale tudi medijev. Založnik učbenikov moje prijateljice je pred časom zahteval, naj ona in njen sodelavec priskrbita dodatno gradivo na spletu in učiteljski priročnik za učitelje, ki ne gredo v korak s časom. Nekateri romanopisci so delali poskuse s hiperbesedilom, ne le tako, da vsebuje napotitve na druge spletne strani, kot bi sklepali iz korena besede, temveč tudi pripoved, ki postane bolj tekoča in včasih neprepoznava. Za zdaj se ta podžanr ni pretirano razširil, lahko pa bi močno vplival na akademske publikacije. Tako kot so računalniki prevzeli nalogo ročnega pisanja konkordanc, kakršno so za Joyceovega *Uliksa* med veliko gospodarsko krizo v tridesetih letih sestavili s pomočjo vladne subvencije, je z digitalnimi besedili mogoče manipulirati in ustvariti komentirane izdaje, kakor je to opisal Peter Shillingsburg, ki predlaga nov model z uporabo hiperbesedila v izdaji, “prepreženi ali omreženi z

navzkrižnim sklicevanjem, ki povezuje drugačne različice besedila in razlage, s prvotnim besedilom povezano gradivo in vzporedna besedila. Arhiv v hiperbesedilnem okolju lahko omogoči dostop do vseh delov besedila z vseh strani”².

Ta oblika je teoretično boljša kot kakršna koli tiskana izdaja, tudi tista, ki jo pripravljam za roman Evelynna Waugha *Vnovič v Bridesheadu*. Toliko različic je – kakih 140 strani –, da si noben založnik ne more privoščiti, da bi jih natisnil. Toda trenutno je kompromis, čeprav še tako nezadovoljiv, zaradi zakona o avtorskih pravicah in razumnih zahtev dedičev avtorjeve zapuščine edina rešitev.

Časi se očitno spreminjajo. Kaj je na vrsti? Morda bomo na tiskarne gledali kot na nekaj nenavadnega in čudaškega, tako kot zdaj gledamo na pisarje. Če bomo hoteli priti do gradiva za branje, se nam morda nikdar ne bo treba s kom srečati in bomo postali samotarji kot junaki znanstveno-fantastičnega romana Isaaca Asimova *Golo sonce*. Ljudje, ki se ukvarjajo z izdajanjem tiskanih knjig, se bodo morda razbežali kot mravlje, ki jim je nekdo razdejal mravljišče in še zdaj čutijo tresljaje. Ali pa si ljudje želijo konkretno doživeti knjigo, tako kot je nekaterim obiskovalcem kinematografov veliko platno ljubše od desetcentimetrskega zaslona mobilnega telefona.

Na eno možnost pa nisem pomislil, dokler partnerki nisem omenil, o čem bom pisal v tem prispevku. Vprašala je, ali bo morda treba ohraniti vsaj en tiskan izvod vsake knjige. Seveda, kot bi shranili virus koz, če bi ga morda kdaj morali še raziskovati.

Prevedla Dušanka Zabukovec

---

²Prav tam, str. 165.